

**A. ARDEȚ, L. C. ARDEȚ, *Tibiscum. Așezările romane,*
ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca 2004**

În prestigioasa Editura napocensă a văzut recent lumina tiparului o lucrare ce-și propune să analizeze *după cum susțin autorii* -pe baza unor informații noi documentare așezările romane de la Tibiscum. Lucrarea însumează 100 de pagini de text, un catalog al pieselor (p.101-135), o listă de abrevieri și a alta bibliografică (p.136-15) însoțite de 52 de planșe. Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei a înscris lucrarea în seria sa *Bibliotheca Musei Napocensis* ajunsă la numărul XX.

Cartea debutează cu un capitol introductiv intitulat: *Istoricul cercetărilor arheologice moderne*, în care alături de coordonatele fizico-geografice, aspecte ale cercetării arheologice moderne, apare și un lucru inedit în tratarea științifică a unui sit, activitatea cercului de arheologie și istorie al Liceului Traian Doda din Caransebeș, ceea ce îndreaptă lucrarea spre un domeniu complex unei lucrări metodico-științific tipică ca aspect pentru o lucrare de gradul I (cel puțin aceasta este impresia pe care o lasă și lectura textului).

Capitolul al II-lea tratează tot o problematica cu caracter introductiv-cunoscută cea a izvoarelor antice care menționează așezarea de la Tibiscum, respectiv Ptolemeu, Tabula Peutingeriana, Geograful din Ravenna.

Interesant este materialul cartografic din secolele XVIII-XIX pe care l-au adus în discuție cei doi autori și care evidențiază fluctuațiile râului Timiș în perioada modernă, fapt ce a afectat direct așezării antice. Amenajările constatate în cursul sondajului din anul 1990 (vezi p. 32-33) pe care autorii nu le identifică în vreun fel reprezintă în opinia noastră un *segment al unui chei antic ce delimita cursul de apă antic*. Corecte sunt concluziile privitoare la distrugerea laturii de sud a castrului, fenomen petrecut în opinia autorilor între anii 1784-1858.

Cercetările arheologice întreprinse de cei doi autori începând din anul 1990 în sectorul aflat pe malul drept al râului Timiș au adus o serie de elemente, care pot fi interesante în analiza pe care și-o propun cei doi autori, dar multe din acestea comportă o rediscutare a materialului prezentat.

Ca atare, pentru respectarea integrală a textului în discuție vom analiza acele aspecte care ni se par revelatoare în acest sens. Textul va fi astfel dispus pe două coloane.

<i>Sistemul defensiv al așezării de la Tibiscum-Iaz (p. 38)</i> ...Cu siguranță putem spune că la Tibiscum-Iaz, punctul Traianu au fost descoperite în primele nivele arheologice două faze din lemn ce fac parte din sistemul defensiv al unei așezări romane (castru sau castellum) ce se întinde pe o suprafață de	<i>Comentariu:</i> de la început trebuie făcută o diferențiere clară între termenul așezare romană fortificată și castru sau <i>castellum</i>. Conform planșei III fortificația propusă de 90 x 60 m a cărei existență nu o excludem, dar în nici un caz <i>prin argumentația forțată oferită de AA. LCA</i>. Pe baza a două secțiuni una pe latura de vest (S1/2001) și a doua pe cea de sud (nenominalizată) este construită o întreaga teorie privitoare la o fortificație cu <i>porta praetoria</i> orientată spre est fără nici o
---	---

5400 mp cu un perimetru de 90 x 60 m ... (Pl. III).

...Șanțul de apărare de pe latura de nord a fost săpat la o adâncime mai mare decât am putut noi surprinde deoarece acesta este tăiat de zidul Z4 al clădirii IV. Noi nu am putut cerceta decât o porțiune de cca. 1,50 m de șanț, care atinge o adâncime de 0,60 m față de nivelul antic și 2,20 m față de nivelul actual...

p. 48. Încadrarea cronologică a acestei prime faze de lemn ridică o serie de probleme datorate în special cercetărilor încă insuficiente. Chiar și în acest caz presupunem ca o primă etapă a fortificației perioada cuprinsă între 106-, dacă nu chiar în perioada dintre cele două războaie și anul 117/118 când sunt cunoscute distrugerile provo-

bază reală din ceea ce prezintă autorii !!

Fortificația presupusă de 90 x 60 m după forma dată de autori este un castru, care în nici un caz nu putea avea porțile plasate după desenul oferit de autori la mijlocul laturilor lungi (adică pe direcția nord-sud) și inegale pe cele scurte de pe laturile est-vest (cf. pl. III). În grabă, dar și dintr-o lipsă crasă a cunoașterii castramentației romane, autorii au crezut că au putut să rezolve problema amplasării centrului fortificației, fără a sonda nici una din zonele presupuselor porți și a identificării drumurilor interioare! Latura de est a castrului prezentată de autori se află în substrucțiunile clădirii IV numerotate în lucrare.

1. *Sistemul defensiv exterior*, respectiv forma șanțului nu rezultă clar din rezultatele obținute până acum decât pe latura de vest, având însă o panta lină spre vest.

Astfel, la fig. 17 se observă clar că șanțul fortificației pe latura de est nu a fost săpat până la adâncimea convenită deși spațiul permitea acest lucru. Planurile expuse la Pl. VI nu relevă decât un mic fragment de *agger* și începutul unui șanț lat de 1 m. Cum stratigrafia nu este explicitată nu rezultă clar din desen care este berma (vezi profilul b). Dacă stratul de pământ brun-galben cu arsură reprezintă *agger*-ul atunci lățimea sa pe plan este 2,60 m cel mult (Pl. VII)(C1-C3 1992).

2. Până în prezent prin cercetările din anul 1992 și 1993 nu se poate preciza lățimea valului de 3 m întrucât pe nici un profil prezentat nu este vizibil acest lucru. Cu atât mai puțin să se precizeze două faze.

În schimb, cercetările efectuate în anul 2001 evidențiază existența unui val și șanț cu un val cuprins între M 8-11, *via sagularis* și un șanț lat între M. 3,50-5,00 m. Nu putem fi siguri ca pe celelalte laturi ale fortificației situația a fost similară. Nici un fel de date ferme nu există pentru a se putea stabili orientarea *principiei*, dar autorii ajung la concluzia că au precizat poziția *viei quintana*. Oare pe ce bază, când în interior nu sunt precizate nici unul din drumurile principale. A considera pe baza unor criterii generale

cate de incursiunile sarmaților iazigi și ale dacilor liberi.... O a doua etapă în evoluția fortificației de la Tibiscum o constituie refacerea barăcilor din lemn peste stratul de nivelare...: Provocată de puternica invazie marcomanică din timpul împăratului Marcus Aurelius, când și castrul de la Tibiscum –Jupa suferă distrugeri majore (p.50)...

p. 54. Nu putem încheia prezentarea așezării romane de la Tibiscum-Iaz fără a face câteva precizări de ordin cronologic:

1. *Așezarea a fost fondată probabil în anul 106 d. Chr. servind ca incintă fortificată unde și-a avut garnizoana o cohortă ce și-a lăsat însemnele doar pe câteva cărămizi sub forma CI.. (fig.17).*
2. *Fortificația (faza 1) a fost realizată prin formă de castru militar de pământ având un sistem defensiv format din val (agger) și șanț (fossa) cu dimensiunile de 90 x 60 m...*

5. După evenimentele petrecute în timpul lui Marcus Aurelius la Tibiscum-Iaz nu mai avem de a face cu o organizare militară... ci întreg terenul... este destinat construcțiilor civile (publice sau private)..

care prevăd de obicei prezența porții pretoriene spre est, fără a avea dovada clară pe teren este o mare eroare științifică și dovada de superficialitate profesională.

3. Ștampila C I.... dispusă prin litere izolate ar putea aparține la *Cohors I Sagittariorum*, dar tot așa de bine poate aparține unei alte trupe sau vexillație de legiune. A doua ștampila MASY este atribuită de autori unei oficine particulare, atunci ar fi trebuit să se explice prezența ei într-o fortificație romană.

Dar, în continuare autorii atribuie garnizoana fortificației și unei trupe precum *numerus Maurorum*? Pe ce bază? Rămâne un mister.

4. Deci, în opinia autorilor, fortificația ar avea două faze de existență: 1. 106-117/118; 2. 118-războaiele marcomanice.

Argumentația în favoarea acestor atribuiți nu este prezentată de autori, nici materialul numismatic descoperit decât fugitiv: o monedă Hadrian fără identificare și alte două de la Septimius Severus și Iulia Domna așisderea. Autorii menționează un fond de 105 de monede, care nu a fost prezentat sub formă de catalog, ceea ce reprezintă o mare carență de cercetare științifică întrucât datarea nu poate fi acceptată ca serioasă și pertinentă în cazul de față.

Aceasta este surpriza cea mare ca după 18 pagini de text prin concluziile alăturate nu știm clar ce avem în punctul Traianu: a existat o așezare romană, o incintă fortificată sau un castru!!!

p. 46... "După înlăturarea gliei moderne în secțiunea S1/1991 am identificat un drum la nici 0,10 m adâncime cu o lățime de 7 m...Grosimea acestuia în profil are 1,10 m și are în componență 4 straturi succesive de nisip, pietriș, peste care se află un strat de bolovani de râu acoperit de pietrișul și pământul de sub glie..." "...Surpriza cea mare a apărut la adâncimea de 1,40 m când a fost descoperit un nivel anterior drumului prezentat mai sus. Acest drum are o lățime de 4 m și se compune din strat de bolovani de râu și pietriș bine tasat (pl. V/b)"...	Drumul constatat prin sondaje atât de A. Ardeț, cât și de P. Rogozea reprezintă într-adevăr drumul imperial, care nu a fost săpat până la solul viu de către nici unul din cei doi arheologi, ca atare informațiile oferite despre structura lui sunt eronate(vezi pl. V/b unde se observă clar faptul că drumul nu a fost cercetat în întregime nici pe lățime, nu sunt precizate rigolele, dar și structura sa până la bază a rămas nedezevelită). Dacă autorii l-ar fi consultat pe Vitruviu, <i>De Architectura</i>, cum citează în bibliografia depusă în anexă ar fi trebuit să constate la cap. VII, 1 care sunt cele 4 straturi obligatorii de materiale diferite care compun structura unui drum antic: 1. <i>Stratum</i> (bolovani din piatră legați cu lut bătut (cca. 0,30 m); 2. <i>Rudus</i> (strat compact din piatră mărunță bine tasată; 3. <i>Nucleus</i> (strat de până la 0,50 m grosime din nisip sau pietriș mare); 4. <i>Glarea</i> (0,30 m alcătuia pavajul din pietriș al drumului). Pavarea drumului cu lespezi era folosit doar pe anumite segmente. Așa trebuia analizată fiecare secvență din profilul drumului și probabil atunci s-ar fi știut exact ce au gasit. Se poate bine observa ca o astfel de structură inițială ajungea ea însăși la peste 1 ,00 m grosime.
p. 55. Așezare romană <i>vicus</i>-ul miliar Tibiscum-Jupa Existența unui <i>vicus</i> militar, care stă la baza viitorului municipiu roman Tibiscum este indubitabilă. Acest fapt a fost pus în evidență de cercetările arheologice care s-au desfășurat în așezarea civilă aflată la nordul castrului roman p. 59: "...Așa cum se prezintă stratigrafia secțiunii S1/2002 (17 x 2 m.(nm), faza I-a de piatră a edificiului se compune dintr-un portic realizat prin dispunerea a două ziduri Z1 și respectiv Z2,	Ne-am fi așteptat ca după aceste două fraze autorii să și citeze lucrarea unde apare prima dată această afirmație, bănuim că nu o cunosc deși o citează în bibliografia finală probabil pentru a avea cât mai multe lucrări (Benea 1993, 267-291), cu atât mai mult că lucrăm de peste un deceniu și jumătate în același colectiv! În anul 2002-, autorii lucrării de față, au intrat în sectorul în care lucra colectivul Universității din Timișoara de pe malul stâng al Timișului fără acordul nostru și în lipsa noastră; sub pretextul unei conservări a ruinelor au inițiat cercetări arheologice între care și o secțiune prin drumul antic pavat dezvelit inițial de către M. Moga ceea ce s-a uitat să se menționeze, cum era etic! Să vedem rezultatele obținute. Ele se

paralele la 1 m distanța unul de celălalt, sub forma unei "cripte" aflate la 1,40 m de la nivelul de călcare în interiorul edificiului și la 2,75 m de la nivelul actual al drumului. Intervalul acestei "cripte" este pavat prin două rânduri de cărămizi (fig.32-33) p. 62. ... la adâncimea de 1,75 m între clădirile II și XIII	materializează în câteva <i>isprăvi științifice</i> de marcă ale lui AA, LCA, și care ar fi următoarele: 1. <i>Renumerotarea clădirilor dezvelite până acum la Tibiscum</i>, care va produce o zăpăceală generală în înțelegerea situației de pe teren. Practic ea nu aduce nici o îmbunătățire. De peste două decenii și mai bine numerotarea edificiilor dezvelite s-a făcut separat, cele de pe malul stâng al Timișului pe de o parte și cele de pe malul drept al râului mult mai puține la număr și descoperite mai târziu pe de altă parte; în fond aici nu erau cunoscute până la apariția lucrării de față 3 edificii (clădirea I, templu lui Apollo și un alt edificiu cercetat de P. Rogozea), la care se adaugă după 14 ani de cercetări ale autorilor și clădirea IV. 2. Secțiune trasată de AA pe drumul antic din <i>vicus</i> a condus la identificarea mai multor refaceri ale acestuia. Judecând după stratigrafia profilelor atașate (Pl. XVIII, XIX), se constată că nici aici autorii nu au atins solul viu, altfel ar fi putut să-și clarifice situația <i>criptei</i> care nu este altceva decât canalul de deversare a apelor reziduale și care cum era firesc avea traseul pe sub drumul principal de acces în <i>vicus</i>. Deja în aceasta etapă de folosire drumul era pavat cu dale mari, ceea ce autorii nu au remarcat, considerându-le praguri la edificii.!! 3. Acest canal aparține fazei de piatră a vicusului, databilă în secolul II. Mutarea axei drumului în evoluția vicusului a fost observată de noi deja cu câțiva ani înaintea sondajului lui AA și LCA. (vezi Benea, Crânguș, Sargetia, 2001-2002, p. 181-192). Ca atare, ne bucurăm că sondajul celor doi autori au confirmat ipoteza noastră!
---	---

a fost identificat un drum roman cu o lățime de 2,25 m...Acest drum se compune dintr-un pat de pietriș ce are o grosime de 0,30 m peste care constatăm o peliculă de 0,5 m de nisip și pietriș bine tasat ce reprezintă prima fază a drumului care străbate vicusul militar de la Tibiscum-Jupa. La centru drumul este bombat, iar la extremități nu are rigole. Este posibil ca acesta să fi fost folosit încă din timpul fazei de lemn....	4. Așa-zisa prima fază, ca de obicei nu a fost dezvelită în întregime, fapt recunoscut și de autori 5. Refacerea drumului și mai ales noile construcții care îl mărginesc reprezintă una din ultimele faze de existență și cum remarcasem mai de mult în acest sens, drumul avea 3,50 m (vezi Pl.XIX). 6. În momentul efectuării cercetărilor, în secțiunea deschisă se puteau observa bine mai multe refaceri ale structurii drumului pe care autorii însă nu le menționează. 7. În încheierea acestor observații aş atrage atenția la pelicula de 0,5 m de nisip.
p. 67: <i>Așezarea romană de la Tibiscum Iaz</i>: primul nivel de călcare al clădirii a fost surprins la adâncimea de 0,50-0,60 m și se prezintă sub forma unei pelicule de cca. 0,30-0,50 m de lut galben tasat (pl. XXI) p. 68:...Tot din această fază aparține și cuptorul descoperit la baza lui Z9 aflat la 1,25 m și care constă dintr-o podea de cărămizi legate cu lut....	În acest capitol sunt prezentate concluziile celor doi autori asupra clădirii IV (14 x 31,2 m) În cazul celor două fraze nu se mai înțelege nimic, sau exprimarea a fost defectuoasă sau primul nivel nu a fost clar precizat. Se constată prezența unor monede din epoca Severilor (Septimius Severus, Iulia Domna, Caracalla), dar nu se precizează în vreun fel momentul abandonării edificiului. Concluzii privind atribuirea edificiului, care după plan este în chip evident o clădire de tip <i>Striphouse</i> specifică așezărilor de tip <i>vicus militaris</i>. Despre o altă etapă constructivă aflăm câteva pagini mai încolo (p. 82) asociată și cu descoperirea unor monede de la Filip Arabul până la Gallienus. Alte trei clădiri au fost identificate pe malul drept al râului Timiș, în câteva sondaje (V, VI, VII); nu se specifică mai nimic în legătură cu existența lor, încadrarea cronologică etc. Aceste 3 edificii au aceeași numerotare cu cele de pe malul stâng al râului Timiș și astfel un cititor neavizat asupra situației exacte a sitului nu mai înțelege nimic.
p. 79:... La Tibiscum nu mai putem vorbi de o <i>deductio</i> cum s-a întâmplat în cazul	<i>Comentariul nostru</i>: exprimare prețioasă și metaforică, care uită că în epoca Severilor nu mai era practica formării coloniilor prin

Coloniei Augusta Dacica Ulpia Traian Sarmizegetusa, pentru că nu mai era nici timpul și nici locul...	<i>deductio</i>, ori Tibiscum a ajuns doar <i>municipium</i>. Autorii susțin formarea municipiului în epoca lui Caracalla, cu ocazia vizitei în Dacia din anul 214, părere avansată și de noi (Benea, <i>Bona Tibiscum</i>, 1994, <i>passim</i>), dar între timp reinterpretaarea unor mărturii epigrafice permite stabilirea acestui eveniment în anul 197, în timpul lui Septimius Severus (D. Benea, <i>Patrimonium Banaticum</i>, II, 2003, 96-98)
p. 82: Ultima fază a drumului (<i>kardo</i>) de la Tibiscum-Jupa	Atribuirea singurei străzi din <i>vicus</i> calitatea de <i>kardo</i> este pur teoretică și autorii nu o argumentează în vreun fel. Oricât de mult am dori ca centrul <i>vicus</i>-ului cunoscut să reprezinte centrul viitorului oraș, atâta timp cât nu este dezvelit <i>forum</i>-ul orașului, acest lucru nu este posibil. Apoi, o altă observație ar fi următoarea: la Tibiscum staționând un număr de trei trupe auxiliare existau tot atâtea așezări vicane; deocamdată identificarea este mai dificilă, probabil fotografiile aeriene făcute întregii zone arheologice ar putea aduce deslușirea necesară.
p. 83. <i>Arhitectura clădirilor romane de la Tibiscum în secolul al III-lea d. Chr.</i> ...Clădirea IV de la Tibiscum Iaz (pl. IV, XXI, XXII) are o suprafață de 436,8 m, fundațiile fiind realizate din piatră de râu legate cu mortar lucrate în tehnica <i>opus incertum</i>.... Din punct de vedere arhitectonic suntem în față unei clădiri private, puțin cunoscute și cercetate în Dacia, dar bine cunoscute în restul Imperiului. Clădirea cunoscută în literatura de specialitate ca fiind de tip greco-roman sau pompeian...	Identificarea corectă a tipului de clădire cercetat trebuie să fie rezultatul analizei întregii structurii a edificiului în discuție. Autorii invocând un text antic (Vitruviu) preluat de altfel și citat după D. Tudor, <i>Arheologia Romană</i>, 1976, p. 68 sq. ajung la concluzia identificării în clădirea IV a unei clădiri de tip mediteranean. Planul clădirii sugerează în chip evident o clădire așezată pe o parcelă prestabilită având un fronton îngust cu dezvoltare în adâncimea lotului, asemănătoare cu clădirea I (Tibiscum Iaz), clădirea II, X din vicusul de pe malul stâng al râului Timiș, și cu altele descoperite la Micia, Porolissum etc. Eroarea celor doi autori merge mai departe, ei încearcă să identifice fiecare încăpere. Pe baza materialului arheologic publicat în repertoriu ca provenind din clădirea IV însă, toate sunt hazardate. Menționăm doar cea mai evidentă, pridvorul casei lat de 1,70 m era o <i>taberna</i>!!!

	Ca atare, reconstituirea propusă de autori la pl. XXII (nu XII cum apare în text) este falsă). O asemenea eroare de a nu putea stabili exact caracterul propriu descoperirii arheologice este greu de acceptat pentru un arheolog (ne referim la AA) cu o vechime atât de mare în specialitate. În continuare, sunt analizate clădirile de pe malul stâng al râului Timiș, fără a face nici un fel de observații privind evoluția cronologică și constructivă a acestora. Desigur, se constată o sporire a confortului în unele clădiri, o extindere în teren; ele reprezintă practic aspectul urban din secolul III. Am mai făcut și o observație de bun simț, cercetările efectuate de prof. M. Moga la Tibiscum s-au desfășurat între anii 1964-1977 ceea ce autorii trebuiau să cunoască deja după 14 ani de cercetări la acest sit!!
p. 96: Evenimente de seamă cum au fost „<i>jocurile seculare</i>” organizate în timpul lui Philippus Arabs (244-249) care a serbat un mileniu de la fondarea Romei, au fost sărbătorite și la noi cu fast și jocuri, mărturie fiind descoperirile monetare care în această perioadă sunt numeroase și semnificative, chiar dacă invaziile barbare sunt greu de stăpânit....	O asemenea interpretare nu am mai întâlnit! Prezența unor monede nu poate reprezenta în nici într-un caz urmele unui fast, ci sunt un fenomen de circulație determinat de factori diferiți, este adevărat. Concluziile autorilor privind încetarea locuirii antice la Tibiscum se referă cu deosebire la informațiile numismatice nu și la cele arheologice.

Un catalog format 141 de piese de diferite categorii, din care însă lipsesc monedele, cum remarcam mai sus, reprezintă o gravă eroare în concepția cărții încheie lucrarea. Fișa de obiect nu respectă uzanțele internaționale utilizate de mai toate lucrările românești (CSIR). Ceea ce surprinde în acest caz la nici o piesă nu se dau analogiile pe de o parte, iar pe de alta, datarea obiectelor se face de către autori pe baza stratigrafiei, *Context* 42 de pildă etc, dar nici unde pe parcursul lucrării nu există o explicare a tuturor *contextelor*. Apoi o serie de planșe sunt notate la nr. XVIII când de fapt sunt de la planșa XXVIII. Câteva erori de identificare: piesa nr. 24 *aplica emailată* este de fapt *fibula emailată* cu analogii chiar la Tibiscum!!! și multe altele pe care lipsa de spațiu ne împiedică să le descriem în detaliu.

Bibliografia este sumară și nici cea referitoare la Tibiscum nu este completă cum ar fi fost obligatoriu în cazul studierii întregului sit arheologic, cum si-au

propus cei doi autori. Ne referim la lucrările publicate în primul rând în țară și apoi la cele din străinătate.

Ce demonstrează această carte: că autorii au efectuat cercetări arheologice an de an, au publicat *succintele rapoarte solicitate de Cronică*, nimeni nu le-a cerut un raport de detaliu asupra edificiului cercetat sau a sondajelor efectuate în care să se poată observa și pregătirea lor teoretică, carențele de informare în domeniu. Așa s-a ajuns în situația publicării unei lucrări considerate de sinteză, *cu aere că revoluționează totul*, dar de fapt, autorii practic ne-au convins că nu știu exact ce au găsit. Graba publicării textului de față (din nu știm ce motive) i-a surprins nepregătiți teoretic.

O astfel de carte nu trebuia să apară, pentru că face un deserviciu mare arheologiei românești. Probabil ca și editurile particulare ar trebui să fie obligate mai ales în cazul cărții științifice să introducă sistemul referatelor de specialitate.

Doina Benea